JAPONIA

Marzena Ołtarzewska

ESEJ O GEJSZACH¹

Gejsza – piękna kobieta, odziana w oryginalny i wielobarwny strój, ukrywająca twarz pod grubą warstwą pudru, poruszająca się z niezwykłą gracją, w której towarzystwie można kontemplować sztukę – to najbardziej zagadkowy symbol Japonii. Od dawna gejsza jest obiektem szczególnego zainteresowania na Zachodzie. Świadczą o tym przypisywane jej przez tamtejsze media różne role społeczne, a więc kobiety zaspokajającej kaprysy mężczyzny, tragicznej bohaterki, osoby posiadającej tajemną wiedzę o sztuce i miłości, tradycyjnej kobiety Wschodu i, najczęściej, kobiety oddającej się płatnej miłości. Przytoczone wyżej opinie skłaniają do wysunięcia tezy, że w zachodnich społeczeństwach wiedza na temat zawodu gejszy jest, mówiąc enigmatycznie, niewielka.

Prawdziwą rolą gejszy (rzeczywiście najczęściej pięknej i młodej kobiety) jest uprzyjemnianie towarzyskich spotkań muzyką, tańcem oraz rozmową. Słowo *geisha* powstało z połączenia dwóch słów: *gei*- (sztuka, rzemiosło, umiejętność) i *sha*- (człowiek zajmujący się sztuką)². Wynika stąd, że gejsza jest w pewnym sensie artystką – kobietą, która posiada określone, rzadkie umiejętności. Zaliczyć do nich można m. in. klasyczny taniec japoński, grę na *shamisen*, *koto*, fletcie lub bębenu, ceremonialne parzenie herbaty, układanie kwiatów zgodnie z tradycyjną sztuką, zwaną *ikebana* (żywe kwiaty), oraz recytowanie klasycznej literatury japońskiej. Gejsza zna tajniki szycia, gotowania i stosowania kosmetyków w stopniu wyższym niż przeciętna Japonka. Ponadto wyróżnia się wdziękiem i zmysłowo-

¹ Tekst przygotowany pod kierunkiem prof. dra hab. Jana Rowińskiego.

² W Japonii często można usłyszeć jak ktoś, żartując, nazywa siebie „osobą bez *gei*” – co oznacza, że nie posiadał żadnej sztuki, umiejętności, która pozwoliłaby mu zabawić towarzystwo – zob. John Gallagher, *Gejsza: świat japońskiej tradycji, elegancji i sztuki*, Arkady, Warszawa 2005, s. 8.

ścią. Z jednej strony gejsza pielęgnuje więc wrażliwość artystyczną, z drugiej zaś spełnia się w roli kokietki. W powszechnym przekonaniu gejsza-profesjonalistka jest żywym wcieleniem *iki*, czyli specyficznego japońskiego ideału estetycznego³. J. Gallagher charakteryzuje go następująco: *skrajnie wyrafinowane, ale żartobliwe i dowcipne iki to starannie kultywowana, ale daleka od powagi wrażliwość, otwarta na żarty i kalambury, jako że podparte jest świetną znajomością tradycyjnej wyższej sztuki*⁴.

Królestwem gejsz są tzw. *hanamachi* (dzielnice kwiatów)⁵, o specyficznej zabudowie i klimacie. Tradycyjne drewniane domy i wąskie uliczki *hanamachi* tworzą strefy, które można by porównać do oaz pośrodku wielkich miast. To tutaj mieszkają gejsze. Tutaj także, w herbaciarniach i restauracjach, prowadzą swoją działalność⁶.

1. Pochodzenie gejsz

Analizując historię gejsz, odkrywamy zaskakującą prawdę – pierwotnie gejszami byli mężczyźni (*otoko geisha*, czyli mężczyźni sztuki)! Pracowali oni wraz z kurtyzanami w dzielnicach rozrywek⁷. To właśnie przedstawiciele płci męskiej wcielali się w rolę nadwornych błaznów, którzy swoim śpiewem, grą na instrumentach oraz dowcipami umilali atmosferę podczas spotkań towarzyskich⁸. Z czasem okazało się, że podobne usługi mogą świadczyć kobiety. Jednak zanim oddano należyty szacunek ich umiejętnościom artystycznym, musiało upłynąć dużo czasu. Za miejsce odpowiednie dla kobiet uważano domowe pielesze, jeśli więc któraś pragnęła zaistnieć w sferze publicznej, musiała zostać kurtyzaną⁹. Zatem nie może

³ Warto zaznaczyć, że od klienta gejszy najwyższej klasy oczekuje się specyficznej wiedzy, określanej mianem *tsū*, ibidem, s. 8. Zachowania zgodne z *iki/tsū* przeciwstawia się pospolitym, prostackim manierom – tzw. *buiki* – zob. Lisa C. Dalby, *Byłam gejszą*, Książka i Wiedza, Warszawa 1992, s. 321–335.

⁴ J. Gallagher, op.cit., s. 8.

⁵ W Kyoto znajdują się najslynniejsze *hanamachi*. To na ogół właśnie tutaj organizuje się i obsługuje wizyty zagranicznych przywódców państw.

⁶ Specyfika *hanamachi* odnosi się także do sfery językowej. Gejsze posługują się odrębnym żargonem. Modyfikacja języka japońskiego sprowadza się do miękkiej wymowy (w celu uczynienia języka bardziej kobiecym) oraz używania specyficznych słów – zob. J. Gallagher, op.cit., s. 19.

⁷ Zob. L.C. Dalby, op.cit. s. 50–59.

⁸ Tradycja gejszy wywodzi się od *taiko-mochi* (niosący bęben) lub *hokan* (żartowniś). Obecnie jedynie w Tokio można spotkać ostatnich męskich odpowiedników gejsz – źródła podają, że pozostało ich 5 lub 6 – zob. J. Gallagher, op.cit., s. 23.

⁹ Małżeństwo w Japonii służy kontynuowaniu rodu, zaś miłość, według edyktu z epoki Tokugawa, „ma pozostawać tam, gdzie przynależy – w domu rozrywek” – zob. ibidem, s. 105.

budzić niesmaku i zdziwienia stwierdzenie, że gejsze wywodzą się ze środowiska prostytutek. Płatna miłość była niejako koniecznością, a nie dobrowolnym wyborem. Doskonałym przykładem są poprzedniczki gejsz – *odoriko* (tańczące dziewczęta), które pojawiły się w latach 80. XVII w. Były to wykształcone kobiety, które w przyszłości miały zająć zaszczytne miejsce u boku bogatych mężczyzn. Pomimo, że nie były kurtyzanami z założenia, ich głównym źródłem dochodów było świadczenie usług seksualnych. Nazywały siebie: *gei-ko* (dziecko sztuki)¹⁰.

Pierwsza kobieta, która określała się mianem gejszy, nazywała się Kiku ze strefy Fukogawa. Zgłosiła swoją profesję w 1750 lub 1751 r. Kiku była *odiroko* i kurtyzaną. Z czasem jednak zaczęła zarabiać, sprzedając jedynie swoje umiejętności artystyczne. Wprowadziła do sfery życia publicznego nową jakość, na którą sukcesywnie zwiększało się zapotrzebowanie. Pojawiało się więc coraz więcej gejsz. W celu uregulowania ich działalności w 1779 r. powstało pierwsze biuro rejestrujące gejsze. W 1813 r. profesja gejszy została prawnie uznana. Do 1820 r. ukształtował się status gejszy oraz system relacji rządzący ich środowiskiem. Od tamtego czasu w tym zakresie nie zaszły żadne poważne zmiany.

Na uwagę zasługują dwa historyczne wydarzenia, rzutujące na pozycję gejsz i percepcję ich wizerunku. Po pierwsze, wydanie w 2. połowie XIX w. Aktu emancypacji prostytutek i gejsz. Zawarto w nim prawne rozróżnienie gejsz i prostitutek. Po drugie, reformy okresu powojennego przyniosły m.in. upodmiotowienie kobiet w życiu publicznym, a w konsekwencji zniesienie licencjonowanej prostytucji (1957). Odtąd wybór profesji gejszy należał do samej kobiety.

2. Kobieta w Japonii

Istnieje wiele błędnych przekonań dotyczących pozycji kobiety w społeczeństwie japońskim. Podkreśla się m.in. fakt, że kobieta jest istotą o statusie niższym niż mężczyzna. Czy jest tak w rzeczywistości? Od czasu reform okresu powojennego obserwujemy stopniowy proces zrównywania statusów obu płci. Olbrzymią rolę odegrało przyznanie Japonkom praw wyborczych. Nie bez znaczenia był (i jest nadal) wpływ cywilizacji Zachodu. A jednak w wizerunku przedstawicielek płci pięknej zakorzenionym w świadomości tradycyjnego społeczeństwa japońskiego istnieje wiele sprzeczności. Z jednej strony uważa się, że kobieta jest istotą kruchą, słabą, wymagającą opieki. Wręcz porównywano ją do dziecka¹¹. Z drugiej strony to kobieta wychowuje potomstwo, prowadzi dom, zmagą się z problemami finan-

¹⁰ Określenie *geiko* jest synonimem słowa gejsza używanym w Kioto.

¹¹ Warto podkreślić, że większość imion żeńskich kończy się na *ko*, co w języku japońskim oznacza dziecko, np. Mitsuko, Yoko.

sowymi rodziny, często stara się pomóc mężowi, podejmując się drobnych prac zarobkowych. Widzimy zatem, że ta pozornie słaba istota zawsze zajmowała kluczową pozycję w rodzinie.

Inaczej wyglądała sytuacja w sferze życia publicznego – tu tradycyjnie nie było miejsca dla matek i żon, gdyż zarezerwowane były one dla mężczyzn. Istniał wyraźny podział obowiązków: kobieta zarządza domem i w tym celu rozdysponowuje zarobione przez męża pieniądze, zaś powinnością męża jest pozyskiwanie odpowiednich środków na życie¹². Mężczyźni nie zabierali żon na uroczyste obiady, kolacje, przyjęcia¹³, co nie oznaczało, że ucztowali jedynie w męskim towarzystwie. Wręcz przeciwnie, ci zamożniejsi otaczali się gejszami. Popularność gejsz wzięła się z faktu, że miały one dostęp do życia publicznego, z którego wykluczono ogół kobiet – strażniczek domowego ogniska. Zaskakujący, z punktu widzenia osoby należącej do cywilizacji zachodniej, jest fakt, że żony nie były zazdrosne o mężów spędzających wolny czas z obcymi, pięknymi kobietami. Zdawały sobie bowiem sprawę z faktu, że kodeks zawodowy gejsz nie pozwala na trwałe wiązanie się z mężczyznami oraz nakazuje bezwzględne poszanowanie zasady nierozłączności rodziny. Oczywiście, istniała (i nadal istnieje) możliwość, że gejsza zdecyduje się na stały związek z mężczyzną¹⁴. Musi jednak wtedy wyrzec się tytułu gejszy i opuścić ich wspólnotę, zaś jej przyszły mąż zobowiązany jest uiścić opłatę na dom, w którym dotąd przebywała wybranka jego serca. Sytuacja wygląda nieco inaczej, gdy gejsza znajdzie mężczyznę określanego mianem *danna* (patron)¹⁵. Łoży on na utrzymanie gejszy w *okiya*¹⁶, przekazując kwoty pieniężne na ręce *okāsan*¹⁷. Dzięki owym „subwencjom” gejsza może być zwolniona ze świadczenia usług innym klientom. Rośnie jej status materialny oraz pozycja we wspólnocie. Gejsza i jej patron zostają kochankami, co w opisywanym modelu związku uchodzi za naturalne. Czasami zdarza się, że mężczyzna wykupuje od *okāsan* kontrakt gejszy i oddaje go wybrance, zwracając jej tym samym wolność. Zazwy-

¹² Zadaniem i zarazem przywilejem kobiety jest zarządzanie budżetem rodziny. Mężczyzna otrzymuje określoną część zarobionych przez siebie pieniędzy w postaci kieszonkowego – zob. J. Gallagher, op.cit., s. 36.

¹³ Obecnie wyłącznie w męskim gronie spotykają się biznesmeni i politycy.

¹⁴ Przypadek pierwszego premiera Japonii Itō Hirobumiego.

¹⁵ *Danna* dosłownie znaczy „mąż”, ale w żargonie gejsz oznacza patrona. Patron zdaje sobie sprawę, że „jego” gejsza nie jest mu wierna. Przemyka na to jednak oczy. Publiczne okazywanie zazdrości jest w kulturze japońskiej szczytem złych manier. Ponadto okazanie zazdrości byłoby obnażeniem nieudolności mężczyzny w podporządkowaniu sobie kobiety. W powszechnym przekonaniu mężczyzna, który nie radzi sobie nawet z własną kobietą, jest nieudacznikiem.

¹⁶ Dom gejsz.

¹⁷ *Okā-san* (matka) w żargonie gejsz oznacza właścicielkę domu gejsz. Słowo powstało z połączenia: *okā* – wnętrze domu i *san* – pani, czyli pani pozostająca w domu – zob. Junichi Saga, *Japońska, wspomnienia z czasów jedwabiu i słomy*, Scholar, Warszawa 2004, s. 146.

czaj jest to inicjatywa kawalerów lub wdowców. Rzadko się zdarza, aby niedawna gejsza poślubiła swojego patrona, pomimo że nadal pozostaje na jego utrzymaniu. Ta forma japońskiego „sponsoringu” podnosi prestiż mężczyzny–patrona w jego środowisku. Należy jednak pamiętać, że nie każdy może pozwolić sobie na sponsorowanie gejszy. Stać na to jedynie najzamożniejszych.

Jak relację żona – gejsza widzą mężczyźni? Uważają oni, że role ich się uzupełniają, każda spełnia określone funkcje w społeczeństwie, każda z nich uosabia inne cechy. Żona poświęca się rodzinie i zajęciom domowym. Powinna być powściągliwa, opanowana, rozsądna. Gejsza natomiast ma cechy zabronione przykładnej żonie. Gejsza jest świadoma swojego seksapilu, umiejętności uwodzenia i flirtowania, ale także jest dowcipna i wrażliwa na sztukę. Widzimy zatem, że w Japonii istnieją niejako dwa światy kobiet, między którymi przemieszczają się mężczyźni. Jedną z niewielu cech wspólnych żon i gejsz jest fakt, że otrzymują pieniądze od swoich mężczyzn – jedne od mężów, drugie od klientów.

Ostatnią kwestią wymagającą tu wyjaśnienia jest rzekoma rozwiązłość gejsz. Otóż w przekonaniu Europejczyków, ale nawet i wielu Japończyków, gejsze są kobietami „lekkich obyczajów”. Próbuje się postawić znak równości pomiędzy nimi a prostytutkami¹⁸. Należy zaznaczyć, że zadaniem gejszy jest kreatywne towarzyszenie gościom/klientom, nie zaś świadczenie usług seksualnych. Może się oczywiście zdarzyć, że gejsza wkroczy na teren zarezerwowany dla kurtyzan. Dzieje się tak wtedy, gdy gejsza zakochuje się bez pamięci w mężczyźnie, bądź gdy chce podnieść swój status materialny. Bywa także, że mało znane herbaciarnie pozyskują dodatkowe środki finansowe dzięki usługom seksualnym świadczonym przez zrzeszone w nich gejsze. Takim procederom towarzyszy maksimum dyskrecji. Jednak pomimo pojedynczych przypadków naruszenia reguł nie należy generalizować i twierdzić, że świadczenie usług seksualnych należy do „zawodowych obowiązków” gejszy.

Oczywisty jest fakt, że gejsza ma życie prywatne. W wolnym czasie może spotykać się z mężczyznami i mieć kochanków. Intymne relacje gejszy mogą przestać być jej prywatną sprawą w momencie, gdy związek ten ma negatywny wpływ na interesy herbaciarni.

3. Rekrutacja i proces kształcenia

W Japonii istnieją specjalne szkoły kształcące przyszłe gejsze. Najbardziej prestiżowa placówka tego typu mieści się w Kioto¹⁹. Niegdyś kandydatki na gejsze,

¹⁸ Prostytutki nazywane są *baishunfu* (dziewczyna, która sprzedaje wiosnę).

¹⁹ Dłatego w tym i następnym rozdziale (*Ubiór*) będę się posługiwać terminologią stosowaną w Kioto.

nierzadko sprzedane przez matki do *okiya* (domu gejsz)²⁰, rozpoczynały naukę zawodu od wczesnego dzieciństwa tzn. od momentu ukończenia szóstego roku, szóstego miesiąca i szóstego dnia życia²¹. Obecnie do domów gejsz przyjmuje się nastolatki. W większości przypadków są to dziewczęta, które urodziły się w środowisku gejsz. O wiele rzadziej do tego zawodu trafiają kandydatki spoza *hanamachi*²². Przygotowanie kandydatki do zawodu gejszy trwa cztery lata, choć w praktyce o wiele dłużej.

Opiekę nad kandydatkami najczęściej sprawuje była gejsza, zwana Matką lub rzadziej Babką. Proces przygotowawczy stanowi swoistą inwestycję, która z czasem ma się zwrócić. Obowiązkiem gejszy (po przystąpieniu do wykonywania zawodu) jest bowiem spłacenie długu wobec byłej opiekunki oraz utrzymywanie *okiya*²³. Finansami całego *hanamachi*, jak również rejestracją gejsz i praktykantek, zajmuje się instytucja o nazwie *keban*. Nie oznacza to jednak, że *keban* zarządza *hanamachi*. Domena ta zarezerwowana jest dla konsorcjum lokalnego Stowarzyszenia Właścicieli Herbaciarni, Stowarzyszenia Geiko lub, poza Kioto, dla równorzędnej organizacji.

Przed rozpoczęciem analizy procesu kształcenia kandydatek na gejsze warto przypomnieć ogólne zasady szkolenia obowiązujące w przeszłości.

Niegdyś w szkołach dla gejsz obowiązywały bardzo rygorystyczne zasady funkcjonowania oraz żelazna dyscyplina. Można nawet zaryzykować stwierdzenie, że niektóre metody stosowane przez starsze gejsze nosiły znamiona okrucieństwa. Przykładem może być zmuszanie młodziutkich gejsz do nauki gry na instrumencie na zewnątrz budynku, kiedy panował mróz²⁴. Celem tej drastycznej metody było wykształcenie w kandydatce na gejszę samodyscypliny i wytrwałości. Dziewczęta musiały nauczyć się panować nad drżącymi z zimna, pozbawionymi czucia palcami. Jeżeli uczennica potrafiła zapanować nad dłońmi w tak trudnych warunkach, istniało duże prawdopodobieństwo, że będzie w stanie nad nimi zapanować w stresującej sytuacji, np. podczas występu. Istniało także przyzwolenie na kary cielesne

²⁰ Jest to nazwa używana w Kioto, w Tokio są to *geisha-ya* (domy gejsz).

²¹ Zob. L.C. Dalby, op.cit., s. 190–192.

²² Powody braku zainteresowania tym zawodem związane są także z obiekcjami rodziny potencjalnej kandydatki. Rodzice obawiają się, że córka zostanie kurtyzaną, że nie wytrzyma rygoru, że zerwie kontakt z rodziną. Martwią się brakiem perspektyw, jeśli córka zrezygnuje z zawodu (nauka w domach gejsz nie jest uznawana przez Ministerstwo Oświaty) oraz długów z tytułu kształcenia w *okiya* – zob. John Gallagher, op.cit., s. 139–140.

²³ Gejsza, która żyje na własny koszt (po spłaceniu długu wobec *okiya*), nazywa się *jimae geiko* – zob. ibidem, s. 174–175.

²⁴ W Japonii samodyscyplina jest wysoko ceniona, zob. Ruth Benedict, *Chryzantema i miecz: wzory kultury japońskiej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2003.

– można było uderzyć źle wykonując zadanie praktykantkę *maiko*²⁵. Czasami biciem próbowano zmusić dziewczynę do osiągnięcia jeszcze lepszego rezultatu²⁶. Obecnie nie stosuje się takich metod nauczania. Wraz ze spadkiem zainteresowania zawodem gejszy Matki, chcąc zatrzymać dziewczęta, starają się uprzyjemniać im pierwsze doświadczenia. Nie zmienia to faktu, że przyszełe gejsze muszą odznaczać się silną osobowością. Ambitne dziewczęta chcące odnieść sukces w tym zawodzie doskonale zdają sobie sprawę z tego, że uległość, słabość czy nadwrażliwość mogą stanowić przeszkodę na drodze do sukcesu. Nie bez powodu o społeczności gejsz mówi się *karyukai* (świat wierzb i kwiatów)²⁷. Każda gejsza musi być piękna jak kwiat, ale także silna i giętka jak wierzba²⁸.

Proces kształcenia kandydatki na gejszę składa się z kilku etapów. Pierwszy z nich nosi nazwę *shikomi*. Głównymi zajęciami na tym etapie są: prace porządkowe, nauka podstaw tańca i rozpoczęcie nauki gry na instrumentach. Kandydatka na gejszę może także uczęszczać do normalnej szkoły. Dziewczyna musi przyzwyczaić się do realiów panujących w „świecie wierzb i kwiatów”. Jej zadaniem jest ukształtowanie relacji z Matką, samodzielną gejszą *geiko*, praktykantką *maiko* oraz resztą personelu. Kandydatka powinna być *genki* – radosna, przebojowa, uprzejma. Pomimo, iż jest to pierwszy etap szkolenia, kandydatki wykonują szereg męczących prac. Wstają najwcześniej, około szóstej rano, a do łóżek kładą się w ostatniej kolejności. Celem pierwszego etapu jest bowiem złamanie ich osobowości i zbudowanie jej na nowo. Nie dziwi zatem fakt, że znaczna liczba kandydatek nie może odnaleźć się w nowej rzeczywistości i rezygnuje z dalszej nauki. Dziewczęta, które przetrwały okres *shikomi*, mają po 16 lat i mogą przystąpić do egzaminu z umiejętności gejszy.

Kolejny etap nauki to *maiko-minarai* (przysposabianie się na *maiko* poprzez obserwację). Trwa on około miesiąca. Na tym poziomie szkolenia kandydatka uczęszcza na przyjęcia wraz z *geiko*. Celem jest zapoznanie się z działalnością herbaciarni *ochaya* oraz przyswajanie wiedzy poprzez obserwowanie swoich nauczycielek (stąd nazwa tego etapu). Po zakończeniu tego okresu nauki kandydatka na gejszę staje się *maiko*. Owe „przeistoczenie” ma miejsce podczas uroczystego ceremoniału o nazwie *san-san-kudo* (trzy-trzy-dziewięć razy). Polega on na wypiciu trzech małych łyków sake z trzech czarek. Efektem tego ceremoniału jest, poza awansem na wyższy stopień szkolenia, także związanie się nowej *maiko* więzami siostrzanymi

²⁵ Określenie *maiko* przyjęte w Kioto oznacza praktykantkę, odpowiednik tokijski to: *hangyoku*. Kobieta na tym poziomie szkolenia porównywana jest do „półklejnotu”, co odpowiada wysokości jej wynagrodzenia (połowa uposażenia *geiko*) – zob. J. Gallagher, op.cit., s. 18.

²⁶ Nawet jeżeli zadanie było dobrze wykonane, nauczyciel mógł uderzyć *maiko* po to, aby jeszcze staranniej wykonała ćwiczenie.

²⁷ Kwiat symbolizuje erotyzm, zaś wierzba wdzięk.

²⁸ Trzy kandydatki na dziesięć wytrzymują szkolenie i zostają gejszami.

z *onesan* (starszą siostrą) – swoją przyszlą opiekunką i nauczycielką. Związek taki podlega zatwierdzeniu przez przewodniczącą miejscowego Stowarzyszenia Właścicieli Herbaciarni i kierownika *kebanu*. *Maiko* zmienia swoje imię (połowa nowego imienia to imię starszej siostry). Dzień po ceremonii następuje debiut *maiko* – tzw. *misedashi*. To oficjalne wydarzenie sprowadza się do trzydniowego obchodu *hanamachi*, odbierania gratulacji i pozdrawiania ludzi na ulicy. Gdy emocje opadną, *maiko* oddaje się swoim obowiązkom, do których należy: kontynuowanie nauki, uczestnictwo w festiwalach, wydarzeniach artystycznych itp.

Do lat 50. XX w. kolejnym etapem szkolenia było tzw. *mizuage* – co oznaczało deflorację²⁹. Mężczyzna, który miał uczynić z *maiko* kobietę, nazywał się *mizuage danna*. Jeżeli praktykantka miała już swojego patrona, to ów mężczyzna zostawał *mizuage danna*. Pozostałym dziewczętom przydzielano mężczyzn, którzy na licytacji wygrali możliwość zostania *mizuage danna*³⁰. Gdy *maiko* stała się kobietą, informowała o tym fakcie otoczenie poprzez zmianę fryzury. Obecnie życie intymne gejszy pozostaje jej prywatną sprawą, a zmiana fryzury oznacza, że dziewczyna stała się starszą *maiko* (ma wtedy około 18 lat). Ukoronowaniem wysiłków kandydatki na gejszę jest ceremonia *erikae*, podczas której *maiko* zamienia się w *geiko* (w samodzielną gejszę). Nazwa *erikae* oznacza dosłownie zmianę kołnierza ze szkarłatnego³¹ na biały.

Po zakończeniu kariery *geiko* odchodzi na emeryturę. Podobnie jak w przypadku przyjmowania nowej dziewczyny do grona gejsz, odejście każdej z nich poprzedzone jest ceremonią. Organizuje się wtedy tzw. *hiki-iwai* (ceremonia wyciągania) – gejsza porzuca wspólnotę siostr i „powraca” do społeczeństwa. Ceremonia ta jest niezwykle prosta i polega na wręczeniu koleżankom i nauczycielkom pudełka gotowanego ryżu³². Podczas ceremonii następuje również zerwanie więzów siostrzanych pomiędzy gejszami. W tym miejscu warto zaznaczyć, że „ceremonia wyciągania” nie dotyczy tylko przechodzenia na emeryturę. *Hiki-iwai* organizuje się za każdym razem, gdy gejsza opuszcza *hanamachi*, np. w przypadku chęci zawarcia związku małżeńskiego czy też podjęcia innej pracy.

²⁹ Na temat tego rytuału zob. L.C. Dalby, op.cit., s. 94–97.

³⁰ Wysokie dochody z licytacji były powodem do dumy dla całego *okiya*.

³¹ W rzeczywistości kołnierz *maiko* nie jest w chwili ceremonii szkarłatny, tylko srebrny, gdyż *maiko* w miarę postępów w nauce obszywa szkarłatny kołnierz srebrną nitką. Gdy może zostać *geiko*, cały kołnierz jest już srebrny – zob. J. Gallagher, op.cit., s. 159.

³² Jeżeli pośród białych ziaren ryżu znajdują się czerwone ziarna, oznacza to mieszane uczucia gejszy. Z jednej strony kobieta chce „powrócić” do społeczeństwa, z drugiej zaś porzuca tak bliski jej sercu, niezwykle „świat wierzb i kwiatów” – zob. ibidem, s. 200–201.

4. Ubiór gejszy

Obok fryzury, makijażu, tradycyjnej papierowej parasolki oraz pokrytego jedwabiem koszyczka-torebeczki ubiór jest ważnym elementem, pozwalającym na odróżnienie gejszy od innych kobiet. Na ubiór, zarówno *maiko*, jak i *geiko*, składają się: kimono – tradycyjny strój japoński (długa, luźna szata o szerokich rękawach), *nagajuban*, *hadajuban* oraz jedwabny pas *obi*. Kimono *maiko* powinno mieć żywe kolory i wzór tylko na obrzeżu. Starszej gejszy nie przystoi ubierać się w kimono o jaskrawych kolorach. Istnieje zależność pomiędzy wiekiem *geiko* a wyglądem jej ubrania – im jest starsza, tym mniej dekoracji³³. Znawca garderoby gejsz dostrzeże różnice między *maiko* a *geiko*, porównując rękawy ich kimon. Młoda gejsza ma rękaw do kostek, co oznacza niewinność i czystość. *Maiko* znane są z prowokacyjnego obnażania szyi i górnej części pleców. Warto zaznaczyć, że *geiko* nie nosi kimono w ten sposób.

Kimono nie są robione na miarę. Wszystkie są takie same. Co zatem robi się w sytuacji, gdy szata nie pasuje do figury gejszy? Japończycy znaleźli rozwiązanie tego problemu, wypełniając luki pod kimonem małymi poduszeczkami. W przypadku bielizny wybór należy do *maiko* lub *geiko*. Obie mają do wyboru: biustonosz lub płócienny pas – *sarashi*, zwykle zachodnie figi, krótkie spodenki z rozcięciem dla ułatwienia toalety oraz *koshimaki* – prostokątny kawałek materiału zawiązywany wokół bioder. Niektóre *geiko* w ogóle rezygnują z noszenia bielizny, twierdząc, że deformuje kimono.

Kimono wiele mówi o osobie, która je nosi. Dostarcza informacji na temat stanu majątkowego, gustu, osobowości i pochodzenia. Prawdziwą sztuką jest dopasowanie kimono do sytuacji, w której będzie się je prezentować. Przede wszystkim musi ono pasować do sezonu. W myśl tradycji japońskiej rok dzieli się na dwadzieścia osiem pór, z których każda ma swój symbol. Kolor i wzór kimono powinny odpowiadać symbolice danego sezonu³⁴. Ponadto gejsza nie może pokazać się klientowi dwa razy w tym samym kimonie. Oczywiście staje się więc, że pobieranie wysokiego wynagrodzenia za usługi gejsz jest jedynym sposobem na sprostanie wymogom tradycji³⁵.

Nagajuban (spodnia szata) *maiko* i *geiko* także różnią się od siebie. Noszony przez *maiko* jest czerwony i pokryty kwiecistym wzorem, a używany przez *geiko* jest jednobarwny, zazwyczaj w kolorze różowym lub w innym pastelowym odcie-

³³ Np. w Kioto na oficjalne okazje wszystkie *geiko* zakładają czarne kimono z herbami.

³⁴ Np. w drugiej połowie marca – słowiki; początek listopada – chryzantemy.

³⁵ Cena kimono może dochodzić nawet do 7 mln jenów. Podstawowy zestaw strojów z dodatkami kosztuje około 5 mln jenów.

niu. Dodatkowym elementem tej części ubioru (zarówno dla *maiko*, jak i *geiko*) jest *eri* (kołnierz). Pod *nagajubanem* znajduje się *hadajuban*, bielizna przypominająca cienki bawełniany kaftan zakrywający nogi. Ważnym elementem stroju *geiko* jest ozdobny pas – *obi*. Stanowi go sztywny zwój materiału, mający nawet sześć metrów długości. Bardzo istotne jest, żeby *obi* odróżniał się kolorystycznie od kimona. Zarówno w przypadku *maiko*, jak i *geiko* *obi* wiązane jest z tyłu³⁶. *Geiko* wiązała *obi* krócej, tak, aby jego końce nie zwisały, natomiast u *maiko* zwisające końce są elementem jej prowokacyjnego wizerunku.

Wyróżnia się następujące dodatki do *obi*: *obijime* (plecionka, wyglądem przypominająca sznur), *pocchiri* (czerwona klamra) oraz *obiage* (szarfa z cienkiego materiału zawiązywana pod biustem). Waga całego stroju może dochodzić nawet do 20 kilogramów!

Na nogi *maiko* i *geiko* zakładają białe płócienné skarpetki z jednym palcem – *tabi*. Gejsze kupują skarpetki o jeden rozmiar mniejsze, aby materiał nie marszczył się i żeby podkreślić kształt stóp. Przybrudzone choćby w jednym miejscu skarpetki gejszy mogą przynieść hańbę całej *okiya*. Obuwie *maiko* to drewniaki na dziesięciocentymetrowych koturnach – *okobo*. *Geiko* zakładają sandały na płaskich podszewach – *zori* lub drewniaki *geta*.

Kolejną cechą wyróżniającą gejsze jest specyficzny, wyrazisty i niezwykle precyzyjny makijaż. To na starszych siostrach spoczywa obowiązek nauczania młodszych sztuki nakładania makijażu. Zanim jednak przystąpi się do nakładania kolejnych warstw talku, należy zadbać o gładkość skóry. Niegdyś, ze względu na tonizujące właściwości, gejsze stosowały suszone odchody słowików – jeden z najdroższych środków pielęgnacyjnych. Szczególna troska o skórę twarzy jest uzasadniona, gdyż gejsze nakładają na nią olbrzymie ilości białej substancji. Dlaczego? Aby odpowiedzieć na to pytanie, znów należy sięgnąć do przeszłości. Otóż gejsze prawdopodobnie przejęły ten zwyczaj od prostytutek–amateerek (żon i córek flisaków i przewoźników). Skrajna bieda popychała je do zarabiania pieniędzy poprzez świadczenie usług seksualnych. Było to jednak jedynie „zajęcie” dodatkowe. Na co dzień kobiety te zbierały chrust na opał oraz do produkcji węgla drzewnego. Podczas pracy odnosiły obrażenia. W konsekwencji ich podrapane i brudne ciała budziły wstręt u mężczyzn – potencjalnych klientów. Jedynym rozwiązaniem było ukrycie ran pod grubą warstwą pudru³⁷.

³⁶ Wiążąc *obi* z tyłu, gejsze odróżniają się od kurtyzan. *Obi* zawiązane z przodu jest symbolem rozwiązłości, a także zaproszeniem do skorzystania z usług kurtyzany – zob. J. Gallagher, op.cit., s. 218.

³⁷ Zanim jednak przejęły zwyczaj nakładania dużej ilości makijażu, gejsze szczyliły się swoją *sugao* (naga twarz), czyli twarzą bez makijażu oraz barwnym kimonem o dyskretnych wzorach.

Jak uzyskać efekt śnieżnobiałej cery? Gejsze rozrabiają talk z wodą tak, aby uzyskać konsystencję pasty. Zanim jednak nałożą ją na skórę, najpierw nakładają papkę z oleju, który pełni rolę podkładu. Następnie rozprowadzają rozrobiony talk po twarzy, karku i dekolcie³⁸. Niepokryty makijażem fragment karku *maiko* (w kształcie litery „W”) powstaje po zastosowaniu odpowiedniego szablonu. Warto zaznaczyć, że Japończycy traktują kobietą szyję z uwielbieniem. Szyja stanowi wabik dla mężczyzn i dlatego kołnierz z tyłu kimona jest szeroko rozchylony. Dodatkowo dziewczęta obnażają górną część pleców³⁹.

Brwi gejszy są pomalowane na czarno (ideałem jest uzyskanie efektu tzw. wierzbowych brwi – *ryūbi*). Kąciki oczu są obrysowane czerwoną kreską lub tuszem. U *maiko* jedynie dolna wargę pomalowana jest na czerwono, *geiko* zaś maluje całe usta. Warto podkreślić, że gejsze nie noszą kolczyków. Jest to związane z odwiecznym (wywodzącym się z konfucjanizmu) zakazem okaleczania ciała. Utrzymanie nietkniętego ciała jest podstawowym obowiązkiem człowieka, gdyż w ten sposób okazuje wdzięczność za przyjsię na świat.

Przejdźmy teraz do fryzur. Oczywiście i w tym przypadku obowiązują określone zasady. Ułożenie fryzury dla *maiko* lub *geiko* jest bardzo trudne. Nie są w stanie same upiąć swoich włosów, wybierają się zatem do fryzjera. Ten zaś tworzy na ich głowach dzieła sztuki, które muszą utrzymać się przez cały tydzień – do następnego mycia włosów. Jeżeli fryzura ma przetrwać aż siedem dni, gejsze muszą dołożyć wszelkich starań, aby jej nie zniszczyć podczas snu. W tym celu wykorzystują specjalne, przypominające rusztowanie, poduszki z wycięciem na włosy *takamakura* (wysoka poduszka), podkładane od szyję. Nie ulega wątpliwości, że gejsze od najmłodszych lat uczą się spać w odpowiednich, często niewygodnych pozycjach. Widzimy zatem, że sama fryzura, która jest tylko jednym z licznych elementów wizerunku gejsz, nastrocza niemało problemów.

Maiko może być uczesana na pięć różnych sposobów. Jej pierwsza fryzura to tzw. *wareshinobu*. W tym przypadku we włosy wpina się dwie czerwone wstążki oraz odpowiednie do sezonu ozdobne szpilki⁴⁰. Jest to złożona konstrukcja z dużą ilością ozdób. Uproszczona wersja tej fryzury – *ofuku* zdobi głowę starszej *maiko* i oznacza utratę dziewictwa. Tworząc *ofuku*, z tyłu głowy należy wpiąć jedną czerwoną wstążkę. Dwie kolejne fryzury to upięcia noszone podczas festiwalu – *katsuyama* na Festiwal Gion oraz *yakko* – *shimada* na Nowy Rok. Kolejne uczesanie *maiko* tzw. *sakko* – włosy upięte w taki sposób, aby otrzymać efekt ściętego wierzchołka koka – oznacza, że zdecydowała się ona kontynuować karierę i zostać *geiko*.

³⁸ Makijaż ten nosi nazwę *shironuri* (malowane na białą). Stosują go *maiko* oraz *geiko* do trzydziestego roku życia.

³⁹ Sposób noszenia kimona przez *maiko*.

⁴⁰ W dawnych czasach Japonki używały szpilek do obrony, gdy wymagała tego sytuacja.

Geiko przez pierwsze lata kariery zakłada perukę (*katsurami*)⁴¹, później nosi ją jedynie od czasu do czasu, przy specjalnych okazjach. Mimo iż nie chodzą one w perukach przez cały czas, to i tak ciężar peruk powoduje powstawanie łysinek na czubku głowy. Każda *geiko* powinna dysponować trzema różnie uczesаныmi perukami. Peruka z fryzurą *shimada* pasuje do oficjalnych okazji. *Tsubushi* – *shimada* jest co prawda mniej uroczystym uczesaniem, ale nie wypada nosić takiej fryzury na co dzień. Trzecia peruka *mae-ware* to element kostiumu *geiko*, występującej w przedstawieniu w roli mężczyzny. Peruki *geiko* są znacznie uboższe w ozdoby w porównaniu z fryzurami *maiko*.

5. Praca gejszy

Gejsze pojawiają się w tradycyjnych ekskluzywnych restauracjach *ryōtei*⁴², *ochaya*⁴³ (herbaciarniach) oraz *machiai* (domach spotkań). Przyjęcia z ich udziałem noszą nazwę *ozashiki* (miejsce, w którym przyjmuje się gości). Za każdym razem poprzedzają je żmudne przygotowania zarówno w zakresie dotyczącym samego przedstawienia, jak i wyglądu gejsz⁴⁴.

Klientami tych lokali są zazwyczaj biznesmeni⁴⁵, politycy, artyści, a także – co raz częściej – zamożni turyści, którzy gotowi są zapłacić co najmniej 10 tys. jenów za godzinę w towarzystwie gejszy⁴⁶. Paradoksalnie, ale wysoka cena za jej towarzystwo nie odstrasza klientów. Pomimo postępu cywilizacyjnego, dostępu do sze-

⁴¹ Koszt peruki to około 500 tys. jenów.

⁴² To nazwa luksusowych, tradycyjnych restauracji w Tokio, w których pracują gejsze. Powszechnie uważa się, że jakość usług tokijskich gejszy jest zasadniczo niższa od jakości usług *geiko* w Kioto.

⁴³ Herbaciarnia to ekskluzywny, renomowany lokal, w którym częściej niż herbatę podaje się napoje alkoholowe.

⁴⁴ Harmonogram zajęć gejszy wygląda następująco: poranek poświęca na rozwijanie umiejętności artystycznych, potem wraca do *okiya*, spożywa posiłek, przygotowuje się (pod względem merytorycznym) do rozmów z zaproszonymi na wieczór gośćmi, spotyka się z Matką i innymi mieszkankami *hanamachi*. Od godziny 16.00 rozpoczynają się przygotowania do *ozashiki*. O 18.00 zaczyna się przyjęcie – trwa około 2–3 godzin. Później gejsze wracają do domu, idą na kolację z gośćmi albo spotykają się ze swoimi patronami – zob. J. Gallagher, op.cit., s. 174–200.

⁴⁵ Atmosfera panująca w herbaciarniach i domach spotkań sprzyja (dzięki obecności i działalności gejsz) zawieraniu kontraktów w biznesie czy budowaniu więzi znajomości między stronnictwami politycznymi. Dzieje się tak dlatego, że gejsze pozwalają mężczyznom zrelaksować się, pozbyć uprzedzeń, otworzyć na innych, uwolnić od codziennych nakazów i zakazów obyczajowych. Mężczyznom nie wolno pokazywać swojego „drugiego oblicza” w towarzystwie „dobrych kobiet”, czyli żon i matek.

⁴⁶ Gejszy płaci się za jednostkę czasu (od 5 do 30 minut). W praktyce wypłaca się jej pełną gażę bez względu na to, ile faktycznie czasu spędziła na danej uroczystości.

rokiej oferty nowoczesnych produktów i usług, wciąż atrakcyjna jest możliwość przebywania z kobietą o charakterystycznym, tradycyjnym wyglądzie i rzadkich umiejętnościach towarzyskich.

W herbaciarni każdy gość otoczony jest opieką przez gejszę. Do jej zadań należy zabawianie go rozmową, pomaganie przy jedzeniu⁴⁷ oraz nalewanie sake. Podczas pracy gejsza nie może spożywać posiłków. Na życzenie klienta śpiewa, recytuje poezję, gra lub tańczy⁴⁸. Bardzo często zachęca gości do wspólnej zabawy, np. w głuchy telefon czy do gry w fanty⁴⁹. Warto podkreślić, że gejsza sama decyduje o formie zażyłości z klientem i nie można jej do niczego zmusić. Może zarówno przyjąć, jak i odrzucić propozycję gościa. Zawsze musi mieć przy sobie instrumenty i wachlarz, który jest nieodzowny w tańcu. Jeżeli gejsza ofiaruje komuś swój wachlarz, oznacza to wielką wdzięczność lub przywiązanie.

Będąc w towarzystwie gościa, gejsza sama decyduje co zrobić, żeby umilić mu czas. Nie ma bowiem ustalonej kolejności wykonywania przez nią poszczególnych czynności. Zazwyczaj gdy goście są już w dobrym humorze, rozpoczyna się część artystyczna. Czasem jednak spotkanie ogranicza się jedynie do rozmów, poczęstunku oraz prostych zabaw. Oczywiście charakter przyjęcia oraz proponowane rozrywki zależą od nastroju, potrzeb i gustu gościa. Zadaniem gejszy jest rozpoznanie jego oczekiwań, aby móc im sprostać.

Podczas rozmów szczególnie ważna jest umiejętność flirtowania. Kobieta, która chce zostać gejszą, musi umieć uwodzić mężczyznę. Flirtowanie służy jedynie stworzeniu komfortowej atmosfery dla obsługiwanego klienta. Gejsza prawi komplementy i kokietuje po to, aby mężczyzna poczuł się adorowany, przystojniejszy, bardziej męski⁵⁰. Jedynie gejsze mogą sobie pozwolić na takie zachowanie. Jak już wcześniej wspominałam, uwodzenie czy kokietowanie nie przystoi żonie. Podczas spotkań gejsze zabawiają gości tańcem. Tradycyjny taniec japoński w niczym nie przypomina swojego europejskiego odpowiednika. Ruchy wykonywane przez gejsze są powolne. Oczywiście na dany taniec składa się sekwencja określonych, trudnych do wykonania figur. Emocje oddawane są za pomocą krótkich i delikatnych gestów podkreślanych dramatyczną pauzą.

Do zadań gejszy należy także ceremonialne parzenie herbaty *cha-no-yu* (wrzątek do herbaty) lub *sadō* (droga herbaty). W skrócie ceremonia ta ma następującą kolejność. Najpierw gejsza rozkłada utensylia niezbędne do zaparzenia herbaty.

⁴⁷ Nie podaje jedzenia. Tę funkcję spełniają służące.

⁴⁸ *Geiko*/gejsze specjalizują się w tańcu albo w grze na instrumencie. Tancerka *tachikata* (osoba stojąca) jest ładniejsza i częściej zapraszana, więc w konsekwencji lepiej zarabia niż muzykantka *jikata* (osoba siedząca). Ta druga ma jednak o wiele spokojniejsze życie – zob. J. Gallagher, op.cit., s. 20.

⁴⁹ Na temat gier i zabaw z udziałem gejsz – zob. ibidem, s. 194–195.

⁵⁰ Zaskakujący jest fakt, że gejsze, za sprawą udzielanych mężczyznom rad, spełniają czasami rolę mediatorów w sporach małżeńskich.

Potem wsypuje do czarki zieloną herbatę w proszku, zalewa ją wrzątkiem i miesza bambusowym pędzelkiem. Gdy mieszanina pokryje się zielonkawą pianą, gejsza wręcza czarkę gościowi. Puste naczynie przekazywane jest ponownie gejszy, która parzy kolejną porcję herbaty. Uczestników ceremonii obowiązują zasady specjalnego *savoir-vivre'u* (sposób poruszania się, stawiania kroków, wymiany ukłonów itp.).

6. Przyszłość gejsz

Zawód gejszy przeszedł swoistą transformację, zwłaszcza w dziedzinie obyczajowości. Gejsze wcale nie są staroświeckie. W rozmowach poruszają aktualne tematy, pracują w dużych przedsiębiorstwach, wytwórniach filmowych, telewizji. Nowa rzeczywistość nie wypaczyła jednak istoty zawodu gejszy. Nadal stanowią one elitarną, choć coraz węższą grupę kobiet o szczególnych umiejętnościach. Są artystkami oraz strażniczkami tradycji. Zawodowa gejsza nigdy nie była i nie jest kobietą lekkich obyczajów. Powodem, dla którego często myli się gejsze z prostytutkami, jest stylizowanie się na gejsze przez kurtyzany czy hostessy, które najczęściej wchodzi w kontakty z podróżującymi do Japonii turystami.

Obecnie, gdy coraz częściej do kobiety należy wybór swojej przyszłości, wybór nowych kandydatek na gejsze stanowi duży problem. Zgłaszające się dziewczyny muszą interesować się tradycją⁵¹, wykazywać niezwykle zamiłowanie do sztuki, być romantyczkami. W latach 80. XX w. było ich 80 tys., obecnie jest ich dziesięciokrotnie mniej⁵². W Kioto jest około 190 *geiko* i 50 *maiko*. Po części to efekt emancypacji kobiet. Japonki mają do dyspozycji inne, bardziej efektywne i może ciekawsze sposoby na odniesienie sukcesu w sferze zawodowej. Podejmowane są inicjatywy, które mają na celu niesienie pomocy gejszom. Wsparcia finansowego udziela im Fundacja Promocji Osiągnięć Tradycyjnych Sztuk. Uznany *geiko* przyznaje się nawet tytuł Żywego Skarbu Narodowego. Pomoc oferują także władze lokalne. Czy pozwoli to zahamować spadek ilości gejsz? Jaki los je czeka? Czas pokaże...

⁵¹ Nie można zapomnieć, że główna działalność gejsz to przede wszystkim uczestnictwo w tradycyjnych festiwalach i świątach japońskich; na temat świąt i festiwali w Japonii – zob. J. Gallagher, op.cit., s. 202–209.

⁵² Konkurencją dla gejsz są także zatrudniane w lokalach hostessy.